

Jurgis Pabrėža (Tėvas Ambrozijus (Ambraziejus) Pabrėža OFM

Parengė Kazimieras PRUŠINSKAS

Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849) – vienas iškiliausių XIX amžiaus švietėjų, Lietuvos floros tyrinėtojas, vadinamas pirmuoju lietuvių botanikos tėvu, pirmojo lietuviško (žemaitiško) geografijos vadovėlio, daugelio medicinos veikalų autorius, liaudies gydytojas, pedagogas, neformalios lituanistinės mokyklos, kuri veikė Kretingos pranciškonų vienuolyne, įkūrėjas, žemaičių raštijos veikėjas ir mokslo terminijos kūrėjas, bibliofilas, kunigas, pranciškonas OFM, pamokslininkas. 1929 metais Juozas Tumas-Vaižgantas, apibūdindamas jo išorę, rašė: „Ūgio neaukšto, juodbruvis, visados linksmas, mėgdavęs dainas.“ Po J. A. Pabrėžos mirties vienuolių pranciškonų iniciatyva, siekiant, kad jam būtų suteikta altoriaus garbė ir jis paskelbtas šventuoju, buvo pradėti rinkti dokumentai kanonizacijos bylai. Sovietmečiu beatifikacijos dokumentai dingę ir šis darbas ilgam nutrūko, o paskutiniaisiais metais vėl atnaujintas. Daugelis žemaičių iki šiol mano, kad jis buvo šventasis, tad ir šiandien dar gali pamatyti žmonių, besimeldžančių jo amžinojo poilsio vietoje Kretingos senosiose kapinėse I ir prašančių jo malonių.

Jurgis Pabrėža gimė 1771 m. sausio 15 d. tuometinės Kretingos apskrities Lenkimų parapijos Večių kaime, kuris yra dabartinio Skuodo rajono Lenkimų seniūnijoje. Jo tėvai buvo Jonas Pabrėža ir Rožė Baužinskaitė Pabrėžienė. Kartu su Jurgiu šeimoje augo dar 6 vaikai. Tikėtina, jog jo tėvai s

Jurgio
Ambraziejaus
Pabrėžos
biustas.
Skulptorius
Petras
Kalenda.
Nuotrauka
Jolantos
Klietkutės

buvo laisvieji valstiečiai. Tai, kad tėvas galėjo būti ir bajoras (stambus ūkininkas, „Slepovron“ herbo bajoras), nuomonę suponuoja J. A. Pabrėžos „Ryžtuose“ (tai savotiškas filosofinis veikalas, kuriame autorius susistemino gyvenimo principus) parašyti žodžiai, jog jis pasižada nesigirti savo kilme. 1963 m. darytose J. A. Pabrėžos gimtosios sodybos nuotraukose įamžintas jau stipriai nugyventas XVIII a. statytas, XIX a. II p. rekonstruotas medinis gyvenamasis namas, kuris savo architektūra, dydžiu panašus į ne tik liaudiško stiliaus turtingo valstiečio, bet ir į nedidelio bajorų dvarelio gyvenamąjį namą (pastatas nugriautas apie 1970-uosius metus).

J. A. Pabrėža iš pradžių mokėsi namuose ir Lenkimų parapijoje veikusioje pradžios mokykloje. 1785-aisiais, būdamas 14 metų amžiaus, įstojo į Kretingos pranciškonų gimnaziją, kurią baigė 1792 metais. Vėliau, 1793–1794 m., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioje mokykloje (dabar Vilniaus universitetas) studijavo mediciną, lankė anatomijos, chirurgijos, botanikos, chemijos, fizikos, gamtos, teologijos ir egzegezės paskaitas, mokėsi kalbų (mokėjo lenkų, lietuvių, lotynų, baltarusių, rusų, graikų ir šiek tiek vokiečių kalbas). Medicinos studijų nebaigė, nes 1794m. prasiėdėjo Tado Kosciuškos sukilimas. Spėjama, kad J.A. Pabrėža, kaip ir kai kurie kiti jo bendramoksliai, dėstytojais, šiame sukilime dalyvavo.

Tais pačiais sukilimo metais jis įstojo ir pradėjo mokytis Varniuose veikusioje Žemaičių kunigų seminarijoje. Jį, baigusį seminariją, 1796 m. vasario

26 d. į kunigus išventino Žemaičių vyskupas Steponas Giedraitis.

1796–1817 m. J. A. Pabrėža ėjo vikaro, altaristos pareigas Šiluvoje, Tveruose, Plungėje, Kartenoje, Kretingoje, klebono – Raudėnuose. Jau tuo metu jis šiose parapijose ir kitose Žemaitijos vietose garsėjo kaip puikus pamokslininkas, liaudies medicinos žinovas ir gydytojas. Eidamas vikaro pareigas pradėjo kaupti savo biblioteką. Dalį spaudinių jis atsisiųsdavo iš Vilniaus, Rygos, Sankt Peterburgo. Iš viso per savo gyvenimą šioje bibliotekoje sukaupė apie 400 leidinių botanikos, praktinės medicinos, teologijos ir kitomis temomis. Rinko ir žurnalus. Savo testamentu visa tai paliko Kretingos vienuolyno bibliotekai.

Praėjus 20-iai metų nuo išventinimo į kunigus, J. A. Pabrėža nutarė tapti vienuoliu ir 1816 m. gruodžio 7 d. įstojo į Kretingos Trečiąjį pranciškonų (tretininkų) ordiną, praėjus metams davė amžinuosius įžadus ir gavo tėvo Ambrozijaus vardą. Būdamas vienuoliu tretininku jis turėjo galimybę daug laiko skirti tyrimams ir rašymui.

J. A. Pabrėža 1821–1827 m. buvo Kretingos vienuolyno pamokslininkas (pamokslus sakydavo žemaitiškai). Tuo laikotarpiu jis papildomai dar dirbo Kretingos bernardinų gimnazijos mokytoju (dėstė geografiją, gamtos mokslus, lotynų kalbą ir tikybą), vėliau buvo šios gimnazijos kapelionas. Šis darbas jį paskatino 1825 m. šiaurės žemaičių (kretingiškių) tarpe parašyti geografijos vadovėlį (jo apimtis 166 puslapiai), kuriame yra paskelbti ir jo sukurti lietuviški geografiniai terminai (iki to laiko tokių nebuvo). Mokymo tikslais jis parašė ir lotynų kalbos vadovėlį.

Kretingoje kurį laiką J. A. Pabrėža buvo ir nuodėmklausys.

Jis daug keliaudavo, pamokslus sakydavo įvairiose Žemaitijos vietose. Jiems jis rengdavosi itin atsakingai, savo teiginius pagrįsdavo Šventojo Rašto citatomis, krikščionių katalikų tikėjimo nuostatomis. Pamokslus jis dažniausiai užrašydavo – išliko apie 250 jo žemaitiškai pa-

Jurgio Pabrėžos gimtinės namas (Večių k., Skuodo r.) 1963 m. Namas medis, vienaukštis, dvigalis, stačiakampio plano, Žemaičių kraštui būdingos liaudies architektūros formų. Statytas XVIII a., rekonstruotas XIX a. antroje pusėje, nugriautas apie 1970-uosius metus. Fotografas Albinas Kardokas. Nuotrauka saugoma Kretingos muziejuje. Inv. Nr. KM IF 6048/6

rašytų pamokslų tikėjimo ir žmonių gyvenimo temomis rankraščių. Tai pamokslų rinkiniai „Pamokslai vairingose materijose“ (*Ivairūs pamokslai*) ir „Kninga turinti savėj kozonius“, 1798–1822 (*Pamokymų knyga*), kurios originalą, išsaugotą Amerikos vienuolyne, 2019 metais kunigas pranciškonas, publicistas Julius Sasnauskas, OFM, per iš Kretingos kilusį Romualdą Beniušį perdavė Kretingos muziejui.

Keliaudamas po žemaičių kraštą J. A. Pabrėža domėjosi tų vietų istorija, papročiais, tradicijomis, rinkdavo botanikos eksponatus, užsirašydavo tai, ką naujo sužinodavo. Jis pasižymėdavo visa, ką svarbiausio, labiausiai jį sudominusio, naudingo rasdavo kitų mokslininkų darbuose, knygose. Skaitymas užimdavo didelę jo gyvenimo dalį.

Tapęs vienuoliu, itin daug laiko skirdavo mokslinei veiklai, ypač Žemaitijoje surinktų augalų ir jų vaistingųjų savybių aprašymui bei bendravimui su ligoniais, kuriuos gydydavo nemokamai ir dažniausiai savo paties surinktomis ar išaugintomis vaistingosiomis žolėlėmis, mokydamas žmones pažinti augalus ir pagal paskirtį juos naudoti susirgus.

J. A. Pabrėža nors ir nebaigė medicinos studijų Vilniaus universitete, bet vėliau, kai šias studijas nutraukė

(Nukelta į 14 p.)

kė, daugelį metų savarankiškai studijavo mediciną, taikomąją botaniką, žymiausių ano meto Lietuvos ir kitų šalių medicinos specialistų išleistus veikalus, sistemino aktualią informaciją ir, vadovaudamasis įgytomis žiniomis, gydydavo žmones. Išliko 17 J.A.Pabrėžos rankraščių, kuriuose jis aprašė ligas bei jų simptomus. Jis parengė ir medicininių terminų žodyną, veikalė „Spasabs kapp reiyk apsyete so lygoniys kor niera Daktarie“ yra žemaitiškai pateiktos jo turėtos žinios liaudies medicinos klausimais.

Kretingos vienuolyno kiemeyje J. A. Pabrėža buvo įrengęs gėlių ir naudingų augalų sodelį, kurį pats kartu su savo mokiniais prižiūrėdavo. Retesnių augalų sėklų gaudavo iš Vilniaus universiteto botanikos sodo. Šis sodelis Kretingoje brolių pranciškonų buvo saugomas ir prižiūrimas iki pat 1963-ųjų metų. Vėliau, įrengiant mokyklos stadioną, dalis sodo teritorijos buvo priskirta jam.

J. Pabrėža yra parengęs apie 50 darbų botanikos tema, tarp kurių plačiausiai žinomas jo lietuvių-žemaičių kalba 1843-aisiais parašytas 1 000 puslapių apimties rankraštis „Taislius Augyminis“ (*Augalų sistema*). Jį sudaro vadovėlinė botanikos dalis, pagal pasaulyje garsaus švedų gamtininko C.von Linné (1707–1778) metodiką pateikti išsamūs Žemaitijos floros aprašymai, kuriuose apibūdinti 643 augalai, aprašyta apie 250 augalų genčių ir daugiau kaip 400 jų rūšių. J. A. Pabrėža norėjo šį savo darbą išleisti, buvo pradėjęs rinkti jo spaudai reikalingus pinigus, tačiau jam esant gyvam knyga nebuvo išspausdinta. „Taislius Augyminis“ pirmą kartą išleistas 1900 m. JAV.

Tarp žymiausių J. A. Pabrėžos rašto darbų yra ir botanikos veikalai: „Promyczek Zwiastujący Tablicę Chorób“ (1827), apie 1829-uosius metus sudarytas lotynų-lietuvių kalbų botanikos žodynas ir augalų morfologijos lietuvių terminų žodynas (J.A.Pabrėža pirmasis sukūrė botanikos žemaitiškąją terminologiją).

1844 m. tikėjimo (religijos) klausimais parašė veiklą „Mokslós Rodąs Ko reyck Noręť Geró smerzió nóumyrty“ (*Mokslas apie gerą mirtį*), 1846 m. – „Rekólekyjys dwasiszkas i tris dyinas padalitas“ (*Dvasinės pratybos*), 1846 m. – „Sąžinės apskaita“ (išleista 1869 m.).

J. A. Pabrėža surinko herbariumą, kuriame buvo apie 800 augalų rūšių.

Na o savo darbe „Ryžtai“, kuris panašus į filosofinį veikalą, jis išdėstė gyvenimo principus.

J. A. Pabrėža dažniausiai rašė žemaičių kalba. Toks yra ir veikalas „Apei smerti“ (*Apie mirtį*), dvasinio turinio knygelė „Parkratims sanžines“ (*Sąžinės perkratymas*), kiti jo darbai.

Jis bendradarbiavo, palaikė ryšius su savo kraštiečiu istoriku, švietėju, rašytoju, XIX a. žemaičių kultūrinio sambūrio nariu Simonu Daukantu (1793–1864), Žemaičių vyskupu, rašytoju Motiejumi Valančiumi (1801–1875), kunigu, teologijos daktaru Jonu Krizostomu Gintila (1788–1857), botaniku, floristu, Vilniaus universiteto profesoriumi Juozapu Jundzila (1794–1877), malda-knygių, kitų religinių raštų autoriumi, Rietavo vikaru, vėliau altarista Silvestru Rucevičiumi (1747–1831), filosofijos mokslų daktaru, vaistininku, botaniku, Vilniaus universiteto farmacijos, farmakologijos, teismo medicinos profesoriumi Johanu Frydrichu Wolfgangu (1776–1859), jo dukra literate ir botanike Aleksandra Volfgangaite, kurios padedamas jis 43 augalams parinko lietuvių ir žemaičių dievybių vardus, bei daugeliu kitų ano meto mokslo, kultūros žmonių.

Jis užrašinėjo žodinę tautosaką. Dvi jo užrašytos liaudies dainos yra įtrauktos į S. Daukanto lietuvių liaudies dainų rinkinį. Buvo žinomas ir kaip poetas. Eilėraščius rašydavo lietuvių ir lenkų kalbomis. Jo eilių nėra daug išlikę, nors XIX amžiuje jie buvo gana populiarūs, net į mokyklinius vadovėlius jų įtraukdavo. Plačiausiai žinomi jau liaudies dainomis tapę du J. Pabrėžos eilėraščiai: „Esu sau žmogelis šarpus kožname darbe“ ir „Apie pypkininką“. Liaudyje buvo mėgiamas ir jo eilėraštis „Apie neučcivus apsyėjimus jawnumenes“. Yra išlikę ir J. A. Pabrėžos ranka rašyti, jo kūriniių stilistiką atitinkantys, pagal tai jo autorystei priskiriami eilėraščiai „Daynie apie pijoką, atmetonti arielka“, „Gaylesis altoriaus“, „Krupniks trunkas gražiavsis“, „Daynie vainos“, „Apie patiešijima rupesniu žmonių“, „Apie sprowa jo milestas pona Piewcecziaus so berelo rądoriu“, „Daynie žydu“. Spėjama, kad dainai „Žal hultaja“, giesmėms „Texto prawie Božem“, „Piesn o sw. Felicyanie“ jis yra sukūręs melodiją.

Didžioji dalis J. A. Pabrėžos rankraščių, surinktų herbarų, kurie po jo mirties buvo saugomi

Kretingos vienuolyne, yra išlikę, tačiau dalis buvo sunaikinta, nes 1940 m. juos saugumiečiai iš vienuolyno išvežė ir po kurio laiko dalį jų išskirstė po įvairias bibliotekas ir muziejus, o koks likimas ištiko likusiąją dalį, nėra žinoma – jie dingo.

Studijų metais J. A. Pabrėža savo jėgas yra bandęs ir tapyboje. Išliko jo sukurtas Marijos Nekalto Prasidėjimo paveikslas. Žinoma, kad buvo sukūręs ir daugiau šventųjų paveikslų.

Įstojęs į vienuolyną jis nupiešė, iš augalų suklijuvo Dievo Apvaizdos paveikslą ir jame užrašė: „Deiws mata, cziesos biegs, smertis gien, wiesznaste lauk“ („Dievas mato, laikas bėga, mirtis ateina, amžinybė laukia“). Šis paveikslas iki jo mirties kabėjo celėje, kad nuolat primintų Dievo akivaizdą. Dabar paveikslas saugomas Kretingos muziejuje.

J. A. Pabrėža didelį darbą nuveikė ir kaip kalbininkas. XIX a. I pusėje Kretingos bernardinų vienuolyne jis kartu su mokiniais Simonu Grosu (1771–1835), Juozapu Butavičiumi (1806–1840), Simfronijumi Žabakevičiumi (1800–1877) žemaičių kalbos pagrindu sukūrė lietuvių bendrinės kalbos projektą – Neformalią lituanistinę bendrinės kalbos mokyklą. Tuo laikotarpiu Lietuvoje nieko panašaus į tai neturėta. Bet... Šios mokyklos idėjos nebuvo paskelbtos viešai, nebuvo ir įgyvendintos. Liko tik jos kūrėjų rašyti tekstai mokyklos kūrimo klausimais. Jie buvo surinkti į Neformalios lituanistinės mokyklos Kretingos bernardinų vienuolyne kolekciją. Ji 2019 m. pripažinta nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įrašyta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinę registrą. Kolekcija saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, Vilniaus universiteto bibliotekoje ir Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero provincijos Kretingos Apreiškimo vienuolyno bibliotekoje.

Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje yra saugomas J. A. Pabrėžos rankraštis „Tayslos augumyynis koremy taalpynas augimys...“ (1835–1843 m.), kuriam taip pat yra suteiktas Nacionalinės reikšmės UNESCO paveldo objekto statusas.

J. A. Pabrėžos rankraščių yra ir kai kuriuose JAV bei Lietuvos muziejuose, be jau minėtų Lietuvos bibliotekų, ir Kauno viešojoje bei Kauno technologijos universiteto bibliotekose.

J. Pabrėža mirė 1849 m. spalio 30 d. Kretingoje.

Jis palaidotas Kretingos senosiose kapinėse I (Vilniaus g.), prie pagrindinio tako. Jo amžinojo poilsio vietoje broliai pranciškonai pastatė koplytėlę, kuri yra išlikusi iki šiol. 1993 m. Kretingos miesto centre, prie įėjimo į Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčią, vienuolyną, stovi skulptoriaus Algirdo Boso sukurtas J. Pabrėžos paminklas, kiekvienam pro jį einančiam primenantis apie iškilųjį XVIII a. pab.–XIX a.pr. žemaitį – kunigą brolių Jurgį Ambraziejų Pabrėžą, OFM.

2021-uosius, kai minėjome J. Pabrėžos gimimo 250-ąsias metines, Lietuvos Respublikos Seimas buvo paskelbęs Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais, Vyriausybė buvo patvirtinusi planą „Dėl Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metų minėjimo 2021 metais“ ir pasiūliusi Lietuvos mokslų akademijai, Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincijos kurijai, viešosioms įstaigoms „Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija“, „Marijos radijas“, „Bernardinai.lt“, Pranciškonų gimnazijai, Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. M. Marijai parapijai, Kretingos rajono savivaldybei, Kelmės rajono savivaldybei dalyvauti įgyvendinant šį planą. Tiems metams skirtose priemonėse dalyvavo ir daugiau įstaigų bei organizacijų. J. A. Pabrėžos jubiliejui skirti renginiai (mokslinės konferencijos, minėjimai, edukaciniai, kultūriniai, pažintiniai renginiai, įvairūs atminimo įamžinimo darbai, kitos priemonės vyko daugelyje Žemaitijos vietų, o taip pat ir kitose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Buvo vykdomi ir leidybos darbai, skirti J.A. Pabrėžos rašytinio palikimo populiarinimui.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. lapkričio 18 d. nutarimas Nr. 1302: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/295d7e442d8711eb8c97e01ffe050e1c?jfwid=66gfwnp3v>.
2. *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 1972.
3. Jolanta Klietkutė, „Kretingos personalijų žinynas“, *Kretingos rajono savivaldybės Motiejaus Valančiaus viešoji biblioteka*: <https://www.kretvb.lt/personalijos/pabreza-jurgis/>
4. Jolanta Klietkutė, „Lietuviškasis da Vincis – kun. Jurgis Ambraziejus Pabrėža“: <https://www.bernardinai.lt/lietuviskasis-da-vincis-kun-jurgis-ambraziejus-pabreza/>.
5. Viktoras Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849)*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1993.